

Hodnotenie priestorových aspektov kohabitácií na Slovensku

Branislav ŠPROCHA, Pavol ĎURČEK

Assessment of spatial aspects of cohabitations in Slovakia

Abstract: Importance of cohabitations (as an expression of the Second Demographic Transition) began to grow in the 60s of the 20th century in northern Europe and after that was spread to Western and Southern Europe and other developed countries. Taking into consideration strongly controlled family policy as well as weak society acceptance of cohabitation in the former Eastern bloc countries, the importance of cohabitations begins to grow after the collapse of Eastern bloc after 1989. From this point of view Slovakia is not an exception. That is the reason, why the main objective of the paper is the assessment of the various spatial (regional and district level) aspects of intensity of cohabitations in Slovakia. Also, we analyse the intensity of cohabitations of young single persons and post-marital cohabitations. Our explanation is based on differential analysis employing specific rates for particular categories of age, sex, marital status, education, and number of dependent children. The spatial patterns are considered through the regional and district level, also the dichotomy of urban vs. rural, and basic size categories of municipalities. The data are drawn from the results of the Population and Housing Census 2011. Inclination to cohabitations was more visible among divorced persons, older, respectively persons at the end of the reproductive age and also persons with lower education level, but the spatial situation was sometimes differentiated. Southern Slovakia and part of central Slovakia exhibit increased intensity of cohabitations of younger (under 35 years) and single persons. Surprisingly, the most urbanized areas (Bratislava and Košice and their hinterlands) achieved only average value of creation of cohabitations of young singles. Also, the results do not confirm postulate about the growing inclination to cohabitations in the largest cities.

Keywords: cohabitation, spatial aspects, education attainment, family status, age, Slovakia

Úvod

Rodinné správanie na Slovensku prechádza po roku 1989 veľmi dynamickými a v mnohých aspektoch historicky jedinečnými zmenami. Jedným z dôležitých znakov je výrazný nárast počtu a podielu slobodných osôb v prvej polovici reprodukčného veku, ktorý úzko súvisí s dramatickým prepadom intenzity sobášnosti slobodných a jej presunom do vyšších vekových skupín (Vaňo ed. 2012, Šprocha a Majo 2016). Kým do konca 80. rokov bolo pre sobášne správanie populácie Slovenska typické skoré časovanie manželských štartov a vysoký podiel aspoň raz ženatých a vydatých osôb (viac ako 85 % muži a 90 % ženy) (Fialová 1992, 1994, Šprocha a Majo 2016, Šprocha 2016a), sčítanie v roku 2011 odhalilo, že vo veku 30 rokov bolo slobodných ešte takmer 59 % mužov a približne 41 % žien. Otázkou je, či predlžovanie obdobia bez manželstva je aj v znamení predlžovania obdobia bez partnera, alebo sme svedkami postupného čoraz väčšieho príklonu k niektorým druhom kohabitácií, ako to indikuje teoretický rámec druhej demografickej revolúcie. V tomto kontexte by normatívne zmeny ako dominantný faktor a spúšťač transformácie reprodukčného a rodinného správania mali priniesť niekoľko zásadných posunov (pozri napr. van de Kaa 1987, 1997). Z pohľadu rodinného správania ide predovšetkým o zvyšovanie priemerného veku pri sobáši, znižovanie intenzity sobášnosti a podielu manželstiev vynútených tehotenstvom partnerky, zvyšovanie rizika rozvodu manželstva, zvyšovanie podielu slobodných a rozvedených v populácii. Súčasne s tým, mladí ľudia odkladajú uzavretie manželstva, ktoré je nahradzované kohabitáciou (van de Kaa 1997).

Do začiatku 90. rokov krajiny bývalého východného bloku tieto zmeny vo väčšom meradle nezaznamenávali. V spojitosti s nízkym rozšírením kohabitácií v Česku a na Slovensku bol diskutovaný predovšetkým vplyv špecifických podmienok ovplyvňujúcich charakter rodin-

ného správania, a to široká priama i nepriama podpora manželstvom vzniknutých rodín nastavená socialistickým zriadením. Pre prednovembrové Československo bolo typické skoré až veľmi skoré, a často až súsledné nastavenie prechodov v životných dráhach (ukončenie vzdelávania, zamestnanie, vytvorenie vlastnej domácnosti, vstup do manželstva a rodičovstva), ako aj negatívne normatívne vnímanie najmä predmanželských reprodukčne aktívnych kohabitácií (pozri napr. Rychtaříková 1994, Potančoková et al. 2008, Džambazovič 2015, Šprocha a Majo 2016). Ďalším dôvodom, prečo kohabitácie ako forma spolužitia dvoch partnerov neposilňovala, bola bytová situácia, ktorá sa vyznačovala nedostupnosťou bytov pre slobodných mladých a prednostným pridelovaním bytov manželským párom s deťmi (Rychtaříková 1994, Pilinská a kol. 2005). Neznamená to však, že by kohabitácie na Slovensku pred rokom 1989 vôbec neexistovali, ale existujúce voľne partnerské spolužitia plnili odlišné funkcie, ako tomu bolo v západnej či severnej Európe. Ako píše Možný (2011), kohabitácie boli chápané predovšetkým ako „manželstvo na skúšku“. V socialistickom období pred sobášom spolu bývala len asi tretina snúbencov, pričom išlo skôr o veľmi krátko trvajúce súžitia, ktoré väčšinou končili uzavretím manželstva. Častejšie sa formovali vo väčších mestách a boli skôr doménou osôb s nižším spoločenským statusom (Možný a Rabušic 1992). Navyše, medzi dôležité spoločenské normy patrilo uzavretie manželstva ešte pred narodením dieťaťa. Išlo o dôležitý faktor sobášneho a reprodukčného správania, keďže miera dostupnosti a s ňou spojené využívanie moderných antikoncepčných prostriedkov boli pomerne nízke. Tehotenstvo partnerky tak priťahovalo silný tlak okolia na vstup do manželstva pred pôrodom (Možný 2011). Hlavnou skupinou kohabitujuúcich boli predovšetkým osoby so skúsenosťou s manželským životom (Bartoňová 1984, Rychtaříková 1994, Mládek a Širočková 2004, Pilinská et al. 2005). Kohabitácie volili najmä rozvedení, menej často ovdovení, ktorí už nechceli alebo váhali vstúpiť do ďalšieho manželstva. Vývoj po roku 1989 však ukazuje, že postupne dochádza k určitým zmenám v charaktere kohabitácií (Mládek a Širočková 2004, Pilinská et al. 2005, Šprocha et al. 2014).

Celkovo však môžeme povedať, že zatiaľ tomuto fenoménu bola na Slovensku venovaná len pomerne malá pozornosť. Zmeny v rodinnom a reprodukčnom správaní však signalizujú, že kohabitácie by mali zohrávať v spoločnosti čoraz dôležitejšie úlohy. Ešte horšia situácia je v prípade regionálnych analýz, keďže okrem krátkej časti v štúdiu Mládk a Širočkovej (2004) sa priestorovému aspektu v podstate nevenovala žiadna ďalšia práca. Nedostatok informácií o tejto problematike v regionálnom kontexte a jej aktuálnosť predstavovali hlavné podnety pre zameranie našej štúdie. Primárnym cieľom príspevku je zhodnotenie priestorových špecifik formovania kohabitácií a ich vybraných štrukturálnych charakteristík. Zvlášť bola pozornosť venovaná dvom základným typom kohabitácií: predmanželské kohabitácie mladých slobodných osôb a postmanželské kohabitácie rozvedených a ovdovených. V záverečnej časti sa tiež snažíme odpovedať na otázku, ktoré osoby vytvárajú kohabitácie (z pohľadu veku, rodinného stavu a vzdelania) a či existujú medzi okresmi Slovenska rozdiely v ich charaktere.

Základom pre vypracovanie predmetných analýz sa stali výsledky posledného sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011 (ďalej len SODB 2011), v ktorom evidencia kohabitácií bola realizovaná progresívnejším a realite bližším prístupom. Aj napriek tomu si však dovoľujeme čitateľa hneď v úvode upozorniť, že získané výsledky reflektujú len tie kohabitácie, ktoré sčítané osoby slobodne deklarovali u osôb spoločne bývajúcich v jednom byte bez ohľadu na ich trvalé bydlisko.

Teoretický rámec fenoménu kohabitácií

Z podrobných analýz kohabitácií v populáciách severnej a západnej Európy vieme, že ich úloha značne varíruje a mení sa v čase (Billari 2005). Hoem a Hoem (1988) ukázali, že tieto voľné spolužitia boli vyhľadávané najprv u osôb stojacich na okraji spoločnosti bez prostriedkov na vstup do manželstva. Ďalšiu skupinu tvorili intelektuáli, ktorí týmto spôsobom protestovali proti cirkevnému monopolu na uzatváranie manželských zväzkov (Trost 1978). Neskôr

kohabitácie začali plniť úlohu zväzku, v ktorom sa testovalo vzájomné spolužitie partnerov pred vstupom do manželstva. Až v tretej fáze šírenia kohabitácií v spoločnosti môžeme hovoriť o nahrádzaní manželstiev. V poslednej štvrtnej fáze už spoločnosť nerozlišuje medzi kohabitáciou a manželstvom (detailnejšie pozri Heuveline a Timberlike 2003, 2004).

Na základe vyššie uvedeného je zrejmé, že kohabitácie je možné identifikovať v rôznych etapách života jednotlivcov, sú v nich odlišne vnímané a sú im pripisované rôzne významy a majú tiež rôznorodý charakter. Predstavujú tak veľmi diferencovanú a heterogénnu podobu partnerstiev, ktoré ponúkajú flexibilnejšie variácie partnerského zväzku umožňujúce adaptáciu na zmeny v ďalších oblastiach života. Je preto veľmi ťažké jednoznačne definovať celý rozsah pojmu kohabitácia. Asi najkomplexnejšie zadenovanie fenoménu kohabitácií vhodné do nášho priestoru vyjadrili Možný (1987), Rabušic (2001) a Mládek so Širočkovou (2004). V zjednodušenej podobe pod pojmom kohabitácia chápu takú formu spolužitia dvoch osôb opačného pohlavia, ktoré dlhší časový úsek žijú vo zväzku podobajúcom sa manželstvu, spoločne hospodária, bývajú, majú pravidelné intímne sexuálne kontakty a to bez toho, aby uzavreli manželstvo.

Publikácie zo zahraničia (pozri Festy 1980, Kiernan 2001, 2009) ukazujú, že viac naklonení ku kohabitáciám sú mladí ľudia ako staršie generácie, viac sekulárne zmýšľajúci a tí, ktorí majú skúsenosti s rozvodom svojich rodičov v detstve. Väčšiu náchylnosť ku kohabitovaniu tiež vykazujú študenti, aj keď asociácia medzi vzdelaním, ekonomickým statusom a životom v kohabitácii nie je úplne zrejmá a do značnej miery varíruje medzi jednotlivými štátmi (Carmichael 1995).

Vzťah medzi príklonom k životu v kohabitácii a najvyšším dosiahnutým vzdelaním je diskutovaný vo viacerých zahraničných prácach (napr. Ní Bhrolcháin a Beaujoan 2013a, Thomson a Bernhardt 2010), no nemôžeme povedať, že by podávali jednoznačnú odpoveď, kto častejšie kohabituje. Súvisí to aj so značnými rozdielmi medzi krajinami v typológii kohabitácií, ich hlavných funkcií, ako aj v skutočnosti, že tieto aspekty sa postupne menia v čase (Ní Bhrolcháin a Beaujoan 2013b). Vo všeobecnosti zástupcovia normatívnych teórií zmien rodinného a reprodukčného správania (napr. van de Kaa 1987, Lesthaeghe a Neels 2002, Lesthaeghe 2010) predpokladajú, že nárast obľuby kohabitácií je spájaný predovšetkým so zmenami v hodnotách a normách posúvajúcich sa smerom k individualizácii, autonómii a sekularizácii, teda k hodnotám, ktoré môžu viesť k odmietaniu inštitúcie manželstva. Kohabitanti by tak mali byť nositeľmi nových myšlienok, názorov a predstavovať zástupcov a šíriteľov westernizácie. Tá je vnímaná ako proces liberalizácie správania, ktorej jedným z hlavných znakov je pluralizácia rodinných foriem, a to najmä v zmysle posunu ku kohabitáciám ako plnohodnotnej alternatíve manželstva (Rychtaříková 2006). Nositeľmi týchto zmien by mali byť mladé generácie vzdelaných ľudí, ktorým starý režim nevyhovoval, resp. celospoločenské zmeny im dávajú väčší priestor pre osobnú voľbu a pomáhajú prehlbovať pluralitu v rodinnom a reprodukčnom správaní. Práve vzdelanejší mladí ľudia podľa Ingleharta (1990) sú spájaní s netradičným správaním, liberálnejšími postojmi a otvorenosťou voči zmenám, či alternatívnym životným štýlom. Naopak, osoby s nižším vzdelaním by tak mali dávať prednosť tradičnému usporiadaniu rodiny (Hamplová 2006).

Druhá skupina vysvetľujúcich faktorov nárastu kohabitácií sa opiera o štrukturálne zmeny. Ide predovšetkým o nepriaznivé sociálno-ekonomické podmienky určitých skupín obyvateľstva, ktoré môžu prispievať k uprednostňovaniu kohabitácií pred vstupom do manželstva. Zložitost' problematiky prepojenia vzdelania a intenzity vytvárania kohabitácií v slovenskom prostredí už naznačuje inverzný vzťah medzi podielom nemanželských detí a úrovňou dosiahnutého vzdelania matky (cf. Potančoková 2012, Šprocha 2015). Rovnaké názory nachádzame aj v susednej Českej republike (cf. Zeman 2007). Možný (2003) dokonca úplne spochybňuje hypotézu o kohabitáciách ako jednom z prejavov posunu spoločnosti k postmoderným hodnotám. Na inverzný vzťah medzi dosiahnutým vzdelaním a kohabitujuúcimi osobami na Slovensku už čiastočne upozornili aj Mládek a Širočková (2004).

Z pohľadu miesta bydliska sú ku kohabitáciám častejšie naklonené osoby žijúce v mestách a najmä v najväčších z nich (Kiernan 2001, 2009). Na národnej úrovni je rozšírenie a charakter kohabitácií analyzovaný pomerne často (pozri napr. Kiernan 2001, 2003). Regionálna úroveň je však značne prehliadaná. S výnimkou niektorých špecifických prác (napr. Esteve et al. 2016, Klüsner et al. 2013, López-Gay et al. 2014, Vitali et al. 2015) však o tejto problematike vieme len veľmi málo. Iná situácia nie je ani v prípade Slovenska, keďže regionálnemu pohľadu na rozšírenie kohabitácií sa čiastočne venoval len príspevok Mládka a Širočkovej (2004). Zistil, že hlavným priestorom vytvárania kohabitácií boli predovšetkým okresy juhu stredného Slovenska, čo je v určitom kontraste s viacerými predpokladmi o charaktere kohabituujúcich osôb a ich mieste bydliska.

Na základe uvedených teoretických východísk môžeme identifikovať niekoľko výskumných otázok, ktoré sa budeme snažiť verifikovať. Prvá výskumná otázka sa bude týkať overenia platnosti pravidla Festyho (1980) o vyššej intenzite kohabitovania v nižšom veku (do 35 rokov). Keďže mladšie osoby (od 16 do 35 rokov) sa v cenze 2011 väčšinou deklarovali za slobodné (ŠÚ SR 2011), tak ďalším predpokladom, ktorý budeme overovať je, že v intenzite kohabitovania budú prevažovať osoby bez skúseností s manželským životom nad osobami, ktoré aspoň raz vstúpili do manželstva. Ďalšej v zmysle tvrdení Ingleharta (1990) a Haplovej (2006) budeme overovať, či sa vzdelanejšie osoby vyznačujú väčším príklonom ku menej tradičným formám spolužitia, ktorými kohabitácie nesporne sú. Zároveň verifikujeme predpoklad o tradicionalistickom charaktere rurálneho prostredia, u ktorého budeme predpokladať nižší príklon ku kohabitáciám oproti mestskému prostrediu. Na tento dichotomický pohľad mesto vs. vidiek sa budeme pozeráť aj cez mierku základných veľkostných kategórií obcí.

Dáta a metódy

Jednou z hlavných príčin obmedzeného množstva informácií o kohabitáciách na Slovensku je predovšetkým problematická dostupnosť vhodných údajov, ktoré by umožňovali jeho hlbšiu analýzu. Na tieto účely sú v zahraničí často využívané rôzne výberové zisťovania. Keďže na Slovensku v nich len veľmi malý počet respondentov deklaruje nemanželské súžitie, nie je možné ich využiť na hlbšiu viacrozmernú analýzu a rovnako ani na zhodnotenie priestorových aspektov. Súčasne je treba povedať, že na Slovensku sa zatiaľ neuskutočnilo žiadne veľké zisťovanie, ktoré by sa primárne zameralo na formovanie, charakter, rozšírenie a iné aspekty vzniku kohabitácií a osôb žijúcich v kohabitácii.

Jediným veľkým zdrojom informácií zostávajú výsledky sčítania obyvateľov. Ich integrálnou súčasťou už od roku 1961 sú otázky na konštrukciu cenзовých domácností založených na spoločnom bývaní, hospodárení a príbuzenských väzbách medzi sčítanými osobami. Jedným z takýchto vzťahov, ktorý má možnosť sčítaná osoba uviesť, je vzťah druhá-družky k prednostovi (hlave) domácnosti. Ten je základom formovania tzv. faktických manželstiev, ktoré predstavujú určitý typ kohabitácie. Ide v podstate o deklaratórnu metódu, keď osoba sama priznáva život v kohabitácii. Až do roku 2001 však integrálnou podmienkou vytvorenia faktického manželstva bolo nielen spoločné bývanie, hospodárenie (a priznanie vzťahu druh-družka), ale aj spoločné trvalé bydlisko. Znamenalo to, že aj keď osoby deklarovali partnerský vzťah druhá s družkou, ale jeden z nich nemal trvalé bydlisko v nehnuteľnosti (čo bývalo pomerne časté), faktické manželstvo nevytvárali, pretože osoba s iným trvalým pobytom bola uvedená v mieste svojho pobytu. Sčítanie v roku 2011 zmenilo túto koncepciu a spoločné trvalé bydlisko už nie je podmienkou na vytvorenie faktického manželstva. Tou zostala len slobodná deklarácia vzťahu druh-družka, spoločné bývanie a spoločné hospodárenie. Z nášho pohľadu sa tým census z roku 2011 vo väčšej miere priblížil k zisteniu reálnejšieho stavu kohabitácií, ako tomu bolo v predchádzajúcich sčítaniach. Súčasne je však potrebné upozorniť na problémy spojené s realizáciou zberu údajov v poslednom sčítaní, ako aj skutočnosť, že takto koncipované údaje nemôžu zachytávať celú škálu neformálnych zväzkov. Je potrebné si

uvedomiť, že v podstate prinášajú informácie len o tých osobách, ktoré dobrovoľne deklarovali existenciu vzťahu druh-družka, spoločne bývajú v jednom byte a spoločne hospodária.

Dostupnosť anonymizovaných primárnych údajov z SODB 2011 umožnila rozšíriť aj analytické možnosti a použitie špecifických indikátorov formovania a výskytu kohabitácií. Ide predovšetkým o mieru vytvárania kohabitácií (tiež miera kohabitovania) ako hlavný intenzitný indikátor. Ten dáva do pomeru počty kohabitantov rozdelené podľa veku, pohlavia a ďalšieho sledovaného znaku (rodinný stav, prítomnosť závislého dieťaťa v kohabitácii) k exponovanej populácii. Tou je vždy populácia príslušného veku, pohlavia a sledovaného znaku. Z analýzy boli vylúčené špecifické prípady kohabitácií ženatých a vydatých osôb, teda pracujeme len s nevydatými resp. neženatými. Z pohľadu priestorového rámca využívame dve oficiálne administratívne úrovne – okresy a kraje. Uvedomujeme si určité geografické nedostatky tohto prístupu, ale vzhľadom na dostupné údaje a dlhodobou zaužívaný postup pri priestorových analýzach rodinného a reprodukčného správania sme sa rozhodli abstrahovať od konštrukcie jednotlivých ukazovateľov v iných regionálnych štruktúrach. Navyše je potrebné upozorniť, že ďalšie podrobnejšie priestorové členenie naráža aj na problém samotnej početnosti skúmaného javu.

Na okresnej úrovni analyzujeme intenzitu vytvárania kohabitácií podľa veku a rodinného stavu (zvlášť slobodné osoby do 35 rokov a rozvedené a ovdovené vo veku 35 a viac rokov), ako aj prítomnosť maloletých detí v kohabitáciách. Na krajskej úrovni sa okrem celkovej intenzity vytvárania kohabitácií podľa veku a pohlavia zameriavame aj na vplyv vybraných štrukturálnych znakov (vzdelanie, rodinný stav). Pre porovnanie sme ešte doplnili pohľad na rozdiely vo vytváraní kohabitácií medzi mestskou a vidieckou populáciou a tiež medzi veľkostnými skupinami obcí.

V poslednej časti je pozornosť venovaná samotnému charakteru kohabituujúcich osôb v okresoch Slovenska z pohľadu ich veku, rodinného stavu a najvyššieho dosiahnutého vzdelania ako najčastejšie reflektovaných diferenčných štruktúr kohabitácií. Typizácia okresov sa opiera o indikátor priemerného veku kohabitujucej osoby v okrese, priemernú dĺžku vzdelávania kohabitanta a index rodinného stavu ako pomer medzi postmanželskými a predmanželskými kohabitáciami (rozvedené a ovdovené osoby k slobodným osobám v kohabitácii). Keďže sa ukázala vzájomná korelačná závislosť medzi použitými premennými, najprv sme vstupné údaje podrobili faktorovej analýze (metóda hlavných komponentov, metóda rotovania vari-max). Získané z-skóre boli následne použité na konštrukciu jednotlivých typov okresov podľa charakteru kohabitantov, a to pomocou hierarchickej zhľukovacej metódy (Wardova metóda).

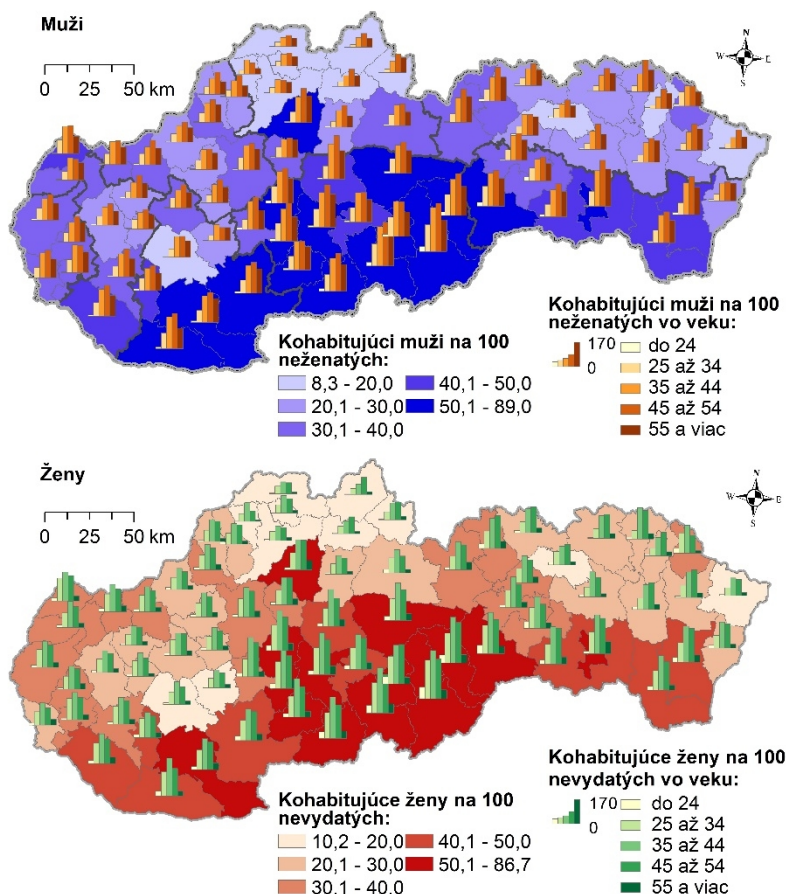
Intenzita vytvárania kohabitácií v okresoch Slovenska

Podľa údajov z posledného sčítania obyvateľov z roku 2011 je na Slovensku možné identifikovať pomerne značné regionálne disparity v procese vytvárania kohabitácií. Podobne ako v práci Mládeka a Širočkovej (2004) sa potvrdilo, že najvyššiu intenzitu vytvárania kohabitácií medzi osobami, ktoré v čase sčítania nežili v manželstve vo veku 16 a viac rokov, mali viaceré okresy na juhu stredného Slovenska, pričom sa do tejto skupiny pridávajú aj niektoré ďalšie okresy na juhu západného a východného Slovenska (obr. 1).

Na druhej strane platí, že najnižšiu intenzitu vytvárania kohabitácií dosahovali neženatí a nevydaté osoby najmä na severe stredného Slovenska v súvislosti s priestorom okresov Bytča, Žilina, Kysucké Nové Mesto, Dolný Kubín, Čadca, Námestovo, Tvrdošín. Zaujímavou je aj pomerne nízka miera kohabitovania (najmä u žien) v niektorých bratislavských okresoch.

Obr. 1 tiež poukazuje na skutočnosť, že najvyššiu intenzitu vytvárať kohabitácie vo všetkých okresoch Slovenska mali u neženatých mužov osoby vo veku 45-54 rokov. Len v 6 okresoch bolo maximum intenzity posunuté do mladšej vekovej skupiny (35-44 rokov). Išlo napríklad o okresy Senec, Žilina, Poltár, či Medzilaborce. Podobne aj u žien nachádzame v takmer všetkých okresoch značnú koncentráciu mier kohabitácie do veku 35-44 rokov. Výnimku nachádzame len v 11 okresoch, kde boli kohabitácie častejšie vytvárané staršími osobami

(45-54 rokov). Zaujímavá je tiež skutočnosť, že ide najmä okresy severu (Tvrdošín, Námestovo, Dolný Kubín) a severovýchodu Slovenska (Kežmarok, Stará Ľubovňa, Kežmarok, Stropkov, Sabinov), ktoré sa vo všeobecnosti vyznačujú nižšou alebo dokonca veľmi nízkou intenzitou vytvárania kohabitácií u žien. Dá sa do určitej miery povedať, že v priestoroch, kde je intenzita vytvárania kohabitácií nižšia, existuje vyšší príklon ich vytvárať až v poreprodukčnom veku pravdepodobne ako postmaritálne súžitia.

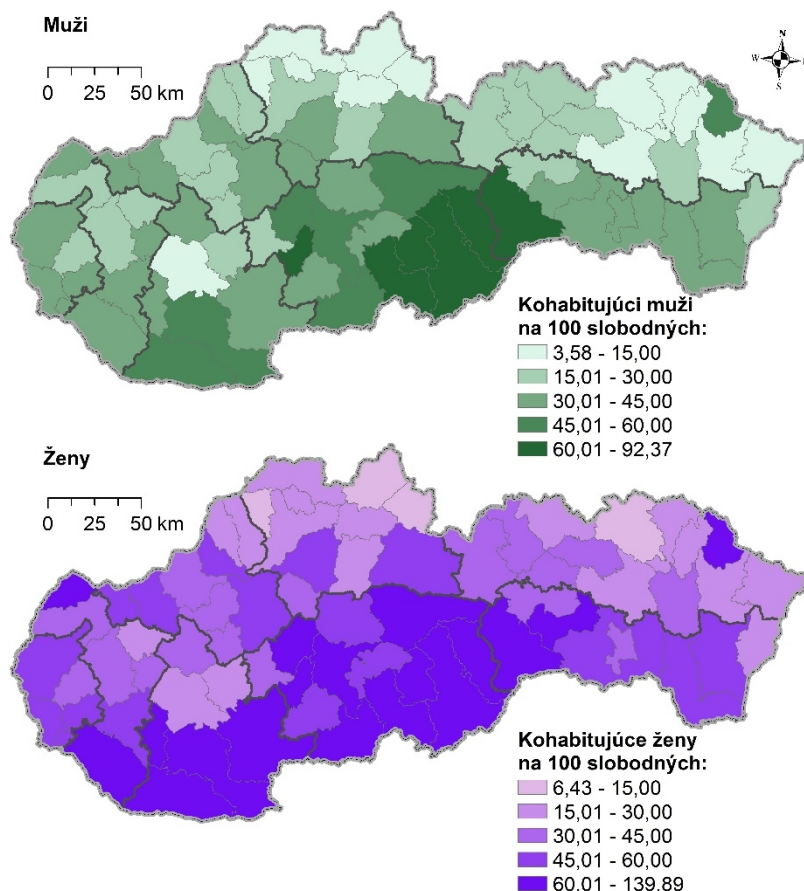

Obr. 1. Intenzita vytvárania kohabitácií v okresoch Slovenska;

Zdroj: ŠÚSR (2011), vlastné spracovanie

Z obr. 1 je zrejmé, že na Slovensku existuje pomerne úzke prepojenie medzi celkovou mierou kohabitovania a intenzitou vytvárania kohabitácií v mladom a veľmi mladom veku. Vo všeobecnosti u oboch pohlaví (a najmä u žien) platí, že v okresoch vyznačujúcich sa celkovo vyššou intenzitou vytvárania predmaritálnych partnerstiev, zaznamenávame vyššiu intenzitu vytvárania kohabitácií aj v najmladších vekových skupinách. Zdá sa, že v týchto priestoroch je vyššia miera kohabitovania otázkou širšej miestnej spoločnosti, ktorá ich pravdepodobne toleruje vo väčšej miere, ako je tomu v okresoch na severe a severovýchode Slovenska, kde naopak intenzita vytvárania kohabitácií v mladom veku bola minimálna. V tomto priestore môžeme očakávať problematický diskurz najmä v spojitosti s predmanželskými kohabitáciami. Potvrdenie alebo vyvrátenie tohto predpokladu do určitej miery umožňuje pohľad na intenzitu vytvárania kohabitácií slobodnými osobami v mladom veku do 35 rokov a postmaritálnych kohabitácií rozvedených a ovdovených osôb vo veku 35 a viac rokov.

Obr. 2 prezentuje priestorové rozdiely v intenzite vytvárania kohabitácií slobodných vo veku do 35 rokov. Z pohľadu typológie by mali predstavovať predovšetkým predmanželské kohabitácie resp. dlhodobé kohabitácie alternatívu, prípadne náhradu manželstiev. Keďže posledná menovaná skupina nie je vzhľadom na problematické vnímanie kohabitácií na Slovensku stále výraznejšie rozšírená, predpokladáme skôr ich väčšinové zaradenie do kategórie predmanželských zväzkov a menšiu časť ako tolerovanú alternatívu (najmä v určitých podskupinách).

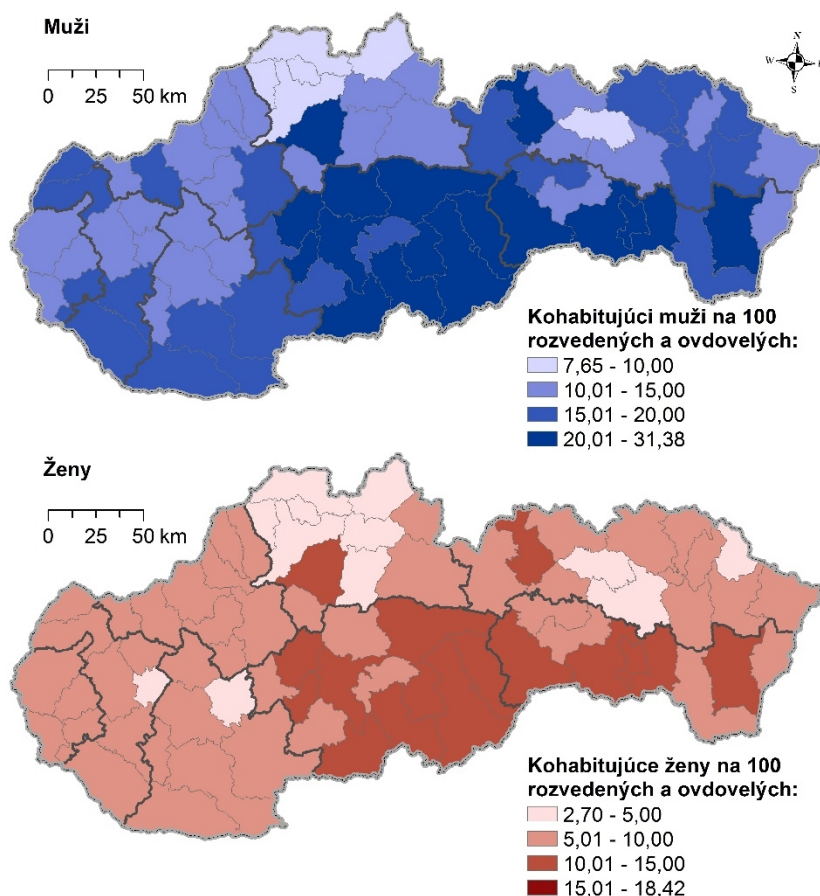

Obr. 2. Intenzita vytvárania kohabitácií slobodnými do 35 rokov v okresoch Slovenska;
Zdroj: ŠÚSR (2011), vlastné spracovanie

Prezentované výsledky ukázali, že viaceré priestorové špecifiká zostali zachované aj v tomto prípade. Zaujímavá je však veľmi výrazná koncentrácia vysokej intenzity vytvárania kohabitácií slobodných mužov vo veku do 35 rokov do niekoľkých okresov juhu stredného Slovenska, kým u žien je priestor s najvyššou intenzitou rozšírený do takmer celého juhoslovenského prihraničného pásu a niektorých ďalších okresov stredného Slovenska (Brezno, Zvolen či Žiar nad Hronom). Súčasne sa ukazuje, že kým u mužov sú priestorové rozdiely pomerne zreteľné, u žien je situácia o niečo komplikovanejšia. Aj napriek tomu sa dá povedať, že v mladších vekových kategóriách platí severo-južný gradient, kde sa sever vyznačuje nižším príklonom ku kohabitáciám mladých a juh častejšou preferenciou tohto neformálneho spolužitia.

Intenzitu vytvárania kohabitácií u rozvedených a ovdovených osôb vo veku 35 a viac rokov prezentuje obr. 3. Tento typ kohabitácií na Slovensku dlhodobo dominoval a je zrejme, že svoje dôležité postavenie si udržiava aj v súčasnosti. Priestorový obraz je do značnej miery

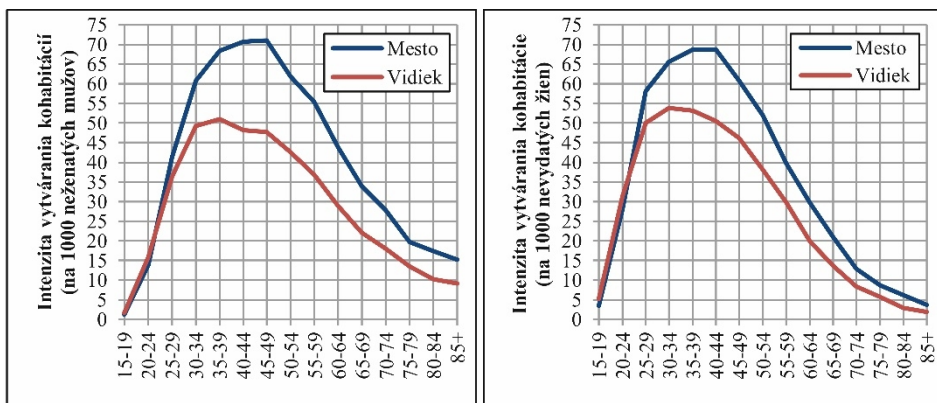
obdobný ako v prípade predmanželských kohabitácií. Je zrejmé, že nízke intenzity vytvárania kohabitácií v okresoch severného a severovýchodného Slovenska sú pravdepodobne odrazom väčšieho odmietania vytvárať kohabitácie u osôb po rozvoде alebo ovdovení. Na druhej strane väčšina okresov na juhu Slovenska a najmä v prihraničnom páse s Maďarskom sa vyznačuje nadpriemernou intenzitou vytvárania kohabitácií aj u týchto osôb.

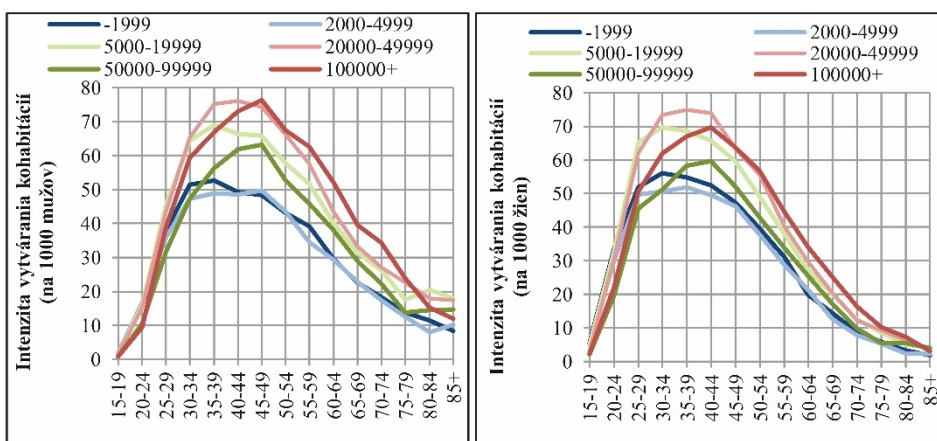
Obr. 3. Postmaritálne kohabitácie v okresoch Slovenska;
Zdroj: ŠÚSR (2011), vlastné spracovanie

Mesto, vidiek a veľkostné skupiny obcí ako faktor vytvárania kohabitácií

Podľa Možného a Rabušica (1992) a Mládka a Širočkovej (2004) by kohabitácie v česko-slovenskom priestore mali byť skôr doménou osôb žijúcich vo veľkomestách. Rovnako aj zahraničné výskumy (napr. Kiernan 2001) poukazujú na častejšie vytváranie tohto typu párového spolužitia v mestských sídlach a najmä väčších mestách. Výsledky SODB 2011 (ŠÚSR 2011) túto skutočnosť do určitej miery potvrdili, keď u oboch pohlaví (obr. 4) bola intenzita vytvárania kohabitácií výrazne vyššia v mestách. V mladšom veku do 30 rokov žiadne rozdiely medzi mestom a vidiekom nenachádzame. Vysvetlením môžu byť zmeny v časovaní rezidenčnej samostatnosti mladých osôb, celkový posun párového spolužitia do vyššieho veku, ako aj zmeny v časovaní rozvodovosti, ktoré prebiehajú v mestskom aj vidieckom priestore. Okrem toho je potrebné brať do úvahy spôsob vymedzenia kohabitujúcich osôb, ako aj problémy spojené so zberom údajov v SODB 2011, a to najmä v mestskom prostredí.

Obr. 4: Vekovo-špecifická intenzita vytvárania kohabitácií mužov (vľavo) a žien (vpravo) žijúcich v mestách a na vidieku; Zdroj: ŠÚSR (2011), vlastné spracovanie

Obr. 5: Vekovo-špecifická intenzita vytvárania kohabitácií mužov (vľavo) a žien (vpravo) podľa veľkostných skupín obce miesta bydliska; Zdroj: ŠÚSR (2011), vlastné spracovanie

Nižšou intenzitou vytvárania kohabitácií sa vyznačovali predovšetkým menšie obce s počtom obyvateľov do 2 tis. a tiež s 2 – 5 tis. osobami. S rastúcou veľkosťou obce sa zvyšovala aj intenzita vytvárania kohabitácií. Rastový gradient však neplatil absolútne. V mestách s vyše 100 tis. obyvateľmi je síce jedna z najvyšších mier vytvárania kohabitácií, no ešte vyššiu úroveň (v reprodukčnom veku) nachádzame v stredne veľkých mestách s 20 – 50 tis. obyvateľmi. Špecifikom je tiež skutočnosť, že v obciach s 50 – 99 tis. obyvateľmi je intenzita vytvárania kohabitácií skôr priemerná až podpriemerná (obr. 5).

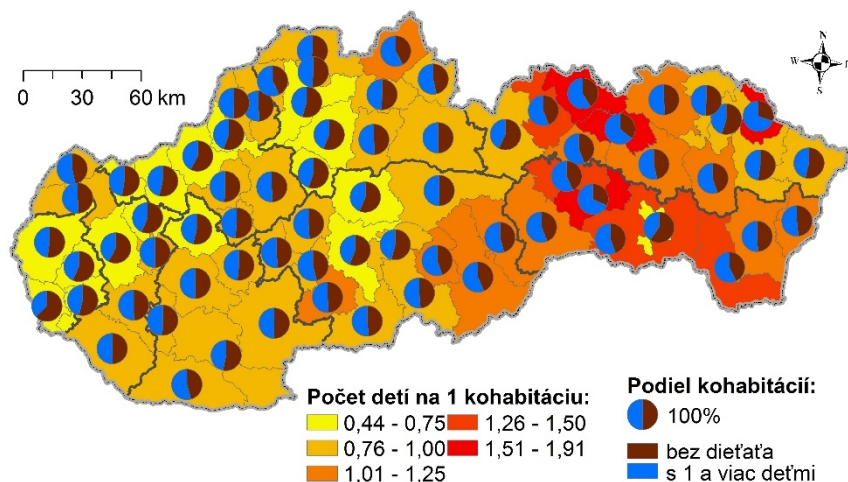
Priestorová diferenciácia kohabitácií podľa počtu závislých detí

Prítomnosť závislých detí v kohabitáciách môže byť podmienená dvomi odlišnými nastaveniami reprodukčných dráh, od ktorých sú následne odvodzované aj jednotlivé typy faktických manželstiev. V prvom prípade sú deti výsledkom predchádzajúceho manželského alebo iného spolužitia, a teda nejde o realizáciu reprodukčných zámerov kohabitujuúcim párom. Najčastejším prípadom tohto typu sú postmaritálne kohabitácie rozvedených osôb. Druhý prípad vzniká, ak kohabitácie začnú pre pár plniť aj prokreatívnu funkciu. V dátových podmienkach Slovenska však v súčasnosti nie sme schopní oddeliť jeden alebo druhý typ. Aj napriek tomu sú kohabitácie podľa počtu závislých detí v priestorovom kontexte jedným z dôležitých aspektov

charakteristiky rodiny, rodinného správania a socializácie budúcej potenciálnej rodičovskej generácie.

Celkovo platí, že západné a stredné Slovensko s výnimkou niektorých regiónov severu a juhu sa vyznačuje skôr nižším priemerným počtom závislých detí (obr. 6). V podstate vo všetkých z nich tiež platí, že prevahu majú kohabitácie bez závislých detí. Napríklad v bratislavských okresoch kohabitácie so závislými deťmi tvorili len jednu tretinu až 40 %. Pravdepodobne aj to je dôsledok samotného charakteru kohabitácií v týchto priestoroch. V spojitosti s nižším priemerným počtom detí je potrebné si uvedomiť, že práve tieto oblasti (s výnimkou Bratislavy a jej zázemia) sa vyznačujú už dlhšiu dobu veľmi nízkou plodnosťou (Jurčová et al. 2010, Šprocha et al. 2013). Na druhej strane je zrejmé, že vo viacerých okresoch východného Slovenska s nadpriemernou plodnosťou môžeme identifikovať aj vyšší podiel kohabitácií so závislými deťmi, ako aj v nich žijúci vyšší priemerný počet závislých detí. Viac ako jedno dieťa na kohabitáciu nachádzame v 20 okresoch.

Vzhľadom na uvedené je zrejmé, že kohabitácie na Slovensku predstavujú pre určitú skupinu žien a párov dôležitý priestor, v ktorom pravdepodobne nielen vychovávajú svoje deti, ale v ktorom sú realizované aj ich reprodukčné zámery. Navyše priemerné hodnoty počtu detí ukazujú, že v niektorých priestoroch to nebudú len prvé deti, ale aj deti druhého a vyššieho poradia.

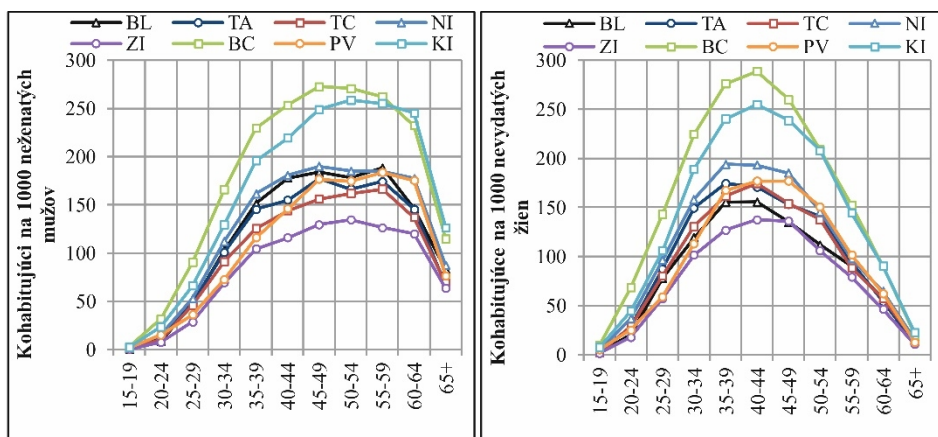
Obr. 6. Kohabitácie podľa počtu závislých detí v okresoch Slovenska;
Zdroj: ŠÚSR (2011), vlastné spracovanie

Diferenčná analýza vytvárania kohabitácií v krajoch Slovenska

Formovanie kohabitácií podľa veku, pohlavia a kraja miesta bydliska osôb deklarujúcich spolužitie v kohabitácii potvrdilo niektoré vyššie uvedené závery. Predovšetkým u oboch pohlaví platí, že najvyššiu intenzitu kohabitovania registrujeme v Banskobystrickom a Košickom kraji. Až s pomerne značným odstupom za nimi nasledujú ostatné kraje Slovenska, medzi ktorými už výraznejšie diferencie nenachádzame. Určitú výnimku ešte predstavuje Žilinský kraj s jednoznačne najnižšou intenzitou vytvárania kohabitácií. Obr. 7 tiež potvrdzuje skutočnosť, že vo všetkých krajoch je maximum formovania kohabitácií posunuté na koniec reprodukčného veku a u mužov aj do vyššieho veku. Naopak miery kohabitovania do 35 rokov sú pomerne nízke. Aj v tomto prípade identifikujeme častejší výskyt v Košickom, a najmä Banskobystrickom kraji.

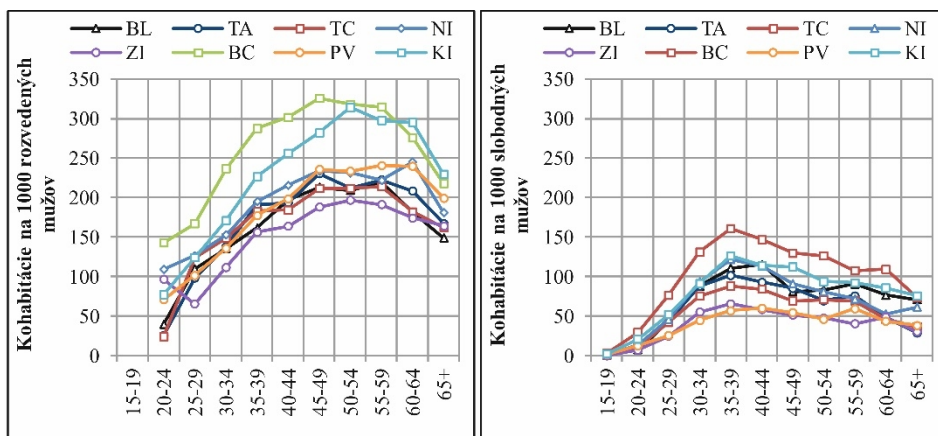
Okrem veku je vytváranie kohabitácií úzko spojené aj s rodinným stavom. Obr. 8 pre mužov a 9 pre ženy potvrdzujú, že aj na úrovni krajov existuje pomerne výrazný rozdiel v intenzite

vytvárania kohabitácií slobodnými a rozvedenými osobami. Súčasne je tiež zrejmé, že zostávajú do značnej miery zachované aj diferencie medzi jednotlivými krajinami, a to u oboch pohlaví, ako aj oboch sledovaných rodinných stavov. Okrem toho z porovnania obr. 8 resp. 9 je tiež zjavné, že väčšie rozdiely medzi krajinami v intenzite vytvárania kohabitácií sa vyprofilovali u rozvedených.

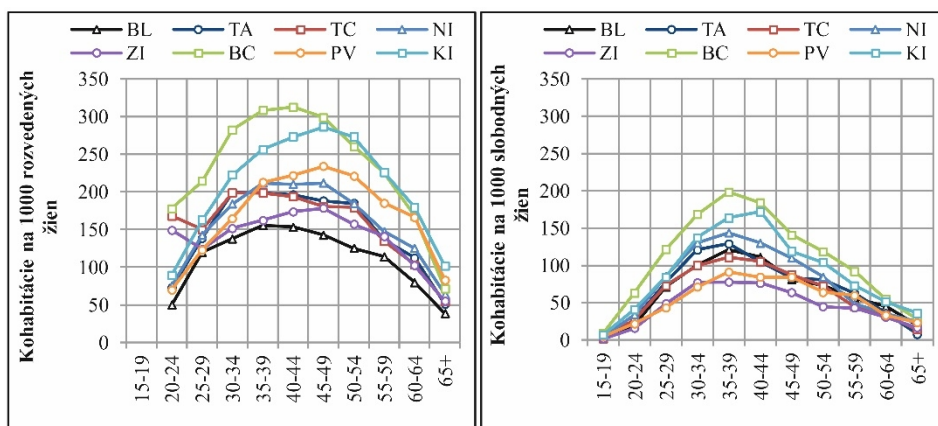
Výsvetlivky: BL – Bratislavský kraj, TA – Trnavský kraj, TC – Trenčiansky kraj, NI – Nitriansky kraj, ZI – Žilinský kraj, BC – Banskobystrický kraj, PV – Prešovský kraj, KI – Košický kraj

Obr. 7. Vekovo-špecifická intenzita vytvárania kohabitácií mužov (vľavo) a žien (vpravo) v krajinách Slovenska; Zdroj: ŠÚSR (2011), vlastné spracovanie

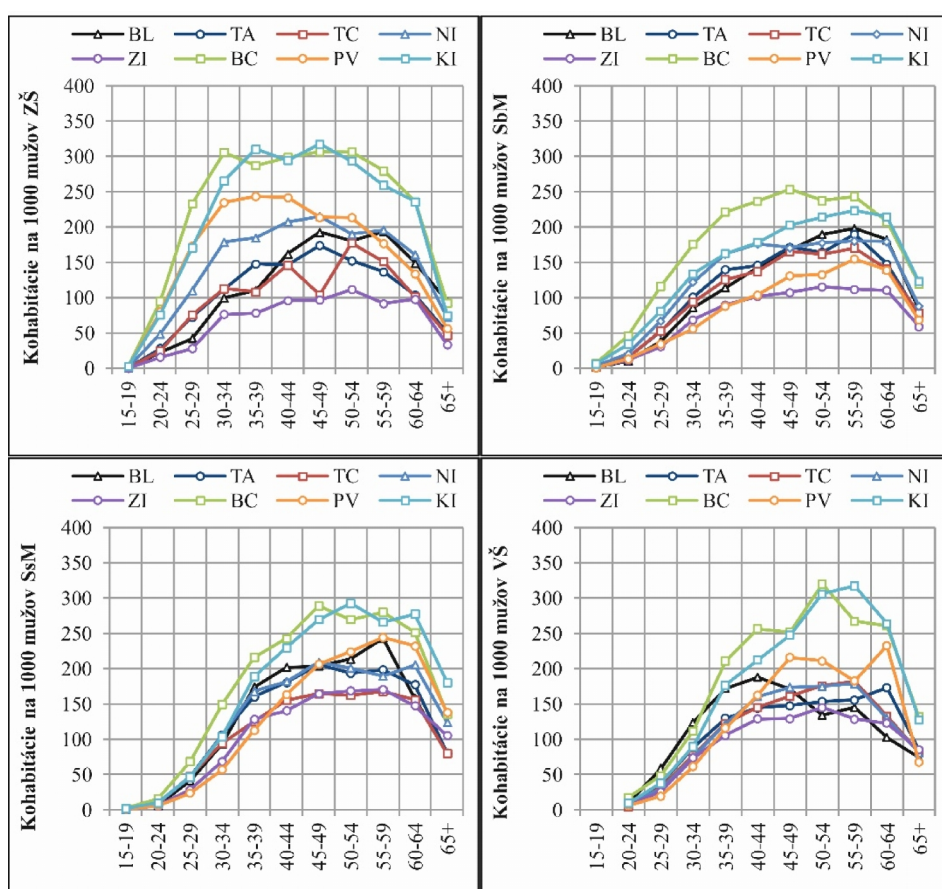

Obr. 8: Vekovo-špecifická intenzita vytvárania kohabitácií rozvedených (vľavo) a slobodných (vpravo) mužov v krajinách Slovenska; Zdroj: ŠÚSR (2011), vlastné spracovanie

Regionálna analýza na krajskej úrovni tiež potvrdila úzky vzťah medzi dosiahnutým vzdelaním a intenzitou vytvárania kohabitácií. Vo všeobecnosti sa dá povedať, že čím vyššie vzdelanie, tým nižšia intenzita. Uvedený vzťah pritom platil u oboch pohlaví a vo všetkých krajinách, pričom výraznejšie diferencie medzi jednotlivými stupňami vzdelania je možné identifikovať skôr u žien ako u mužov (obr. 10, 11). Rovnako sa tiež do značnej miery potvrdili priestorové vzorce vytvárania kohabitácií aj v spojitosti so vzdelaním kohabitujuúcich osôb. Takmer vo všetkých vzdelanostných skupinách môžeme identifikovať vyššiu mieru kohabítovania v Banskobystrickom a Košickom kraji a najnižšiu v Žilinskom kraji. Spoločne tieto zistenia poukazujú na pretrvávajúce určité priestorové vzorce v spojitosti s formovaním kohabitácií bez ohľadu na vek, pohlavie, rodinný stav, či dosiahnuté vzdelanie.

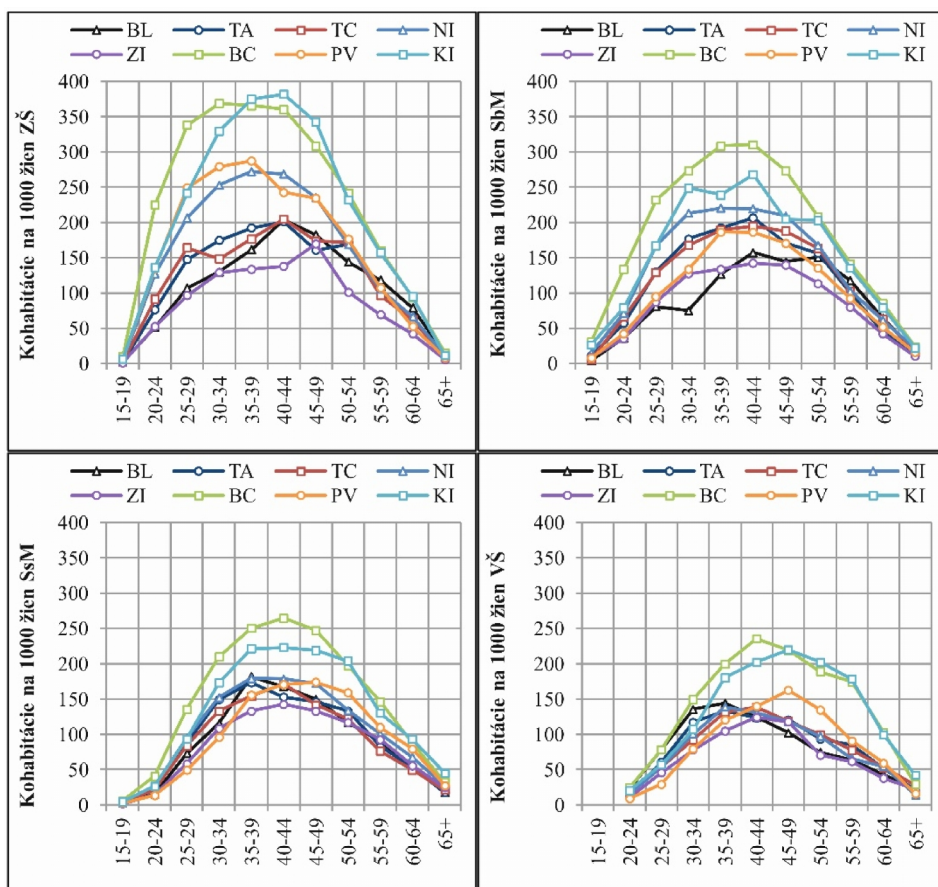

Obr. 9: Vekovo-špecifická intenzita vytvárania kohabitácií rozvedených (vľavo) a slobodných (vpravo) žien v krajoch Slovenska; Zdroj: ŠÚSR (2011), vlastné spracovanie

Vysvetlivky: ZŠ – základné a bez vzdelania, SbM – stredoškolské bez maturity, SsM – stredoškolské s maturitou, VŠ – vysokoškolské

Obr. 10. Vekovo-špecifická intenzita vytvárania kohabitácií u mužov podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania v krajoch Slovenska; Zdroj: ŠÚSR (2011), vlastné spracovanie

Vysvetlivky, vid' obr. 10

Obr. 11. Vekovo-špecifická intenzita vytvárania kohabitácií u žien podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania v krajoch Slovenska; Zdroj: ŠÚSR (2011), vlastné spracovanie

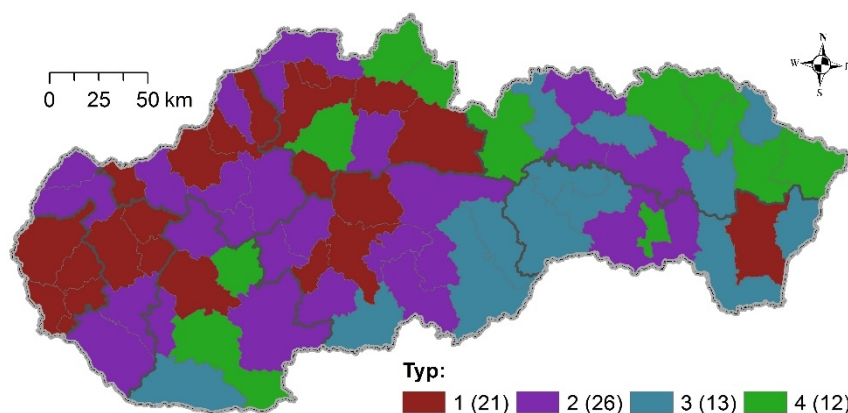
Typizácia okresov podľa charakteru kohabitantov

Identifikované priestorové vzorce vo vytváraní kohabitácií a ich určitá stabilita v spojitosti s vekom, rodinným stavom, vzdelaním a štrukturálnymi charakteristikami miestnych populácií predznamenávajú existenciu regionálnych diferencií v otázke samotnej štruktúry kohabitujuúcich osôb. Odpovede na otázku kto kohabituje a ako sa jednotlivé okresy Slovenska líšia v niektorých najdôležitejších populačných štruktúrach kohabitantov, umožňujú dotvoriť nielen priestorový obraz tohto fenoménu, ale poukazujú aj na niektoré podnety vedúce k životu v kohabitácii.

Faktorová a zhlukovacia analýza potvrdili, že medzi okresmi Slovenska z pohľadu vybraných štrukturálnych znakov kohabitantov existujú určité podobnosti a je možné hovoriť o niekoľkých skupinách s podobnými charakteristikami. Výsledkom uvedených postupov sú celkovo 4 hlavné skupiny okresov zobrazené na obr. 12.

Do prvého typu okresov boli zahrnuté viaceré celky s veľkými administratívnymi centrami a ich zázemím. Jednoznačne dominujú celky západného a stredného Slovenska, ktoré sa vyznačujú vyrovnaným zastúpením postmaritálnych a predmanželských kohabitácií, najvyššou hodnotou priemernej dĺžky vzdelávania a priemerným vekom kohabitantov približne na celoslovenskej úrovni (tab. 1). Pre druhý najpočetnejší zhluk okresov bol typický nižší priemerný vek kohabitantov, vyrovnaný pomer medzi postmanželskými a predmanželskými ko-

habitáciami a tiež mierne nižší index vzdelania kohabitantov. V treťom zhluku sa koncentrovali okresy v priemere s najmladšími kohabitujúcimi osobami, najvyrovnanejším zastúpením predmanželských a postmanželských kohabitácií, a tiež s najkratšou dobou vzdelávania. Detailnejší pohľad prezradil, že v tomto priestore dominovali najmä kohabitanti so základným a neúplným stredoškolským vzdelaním. Posledný štvrtý zhluk prezentujú najmä okresy severu a severovýchodu Slovenska s mestom Košice a dvomi okresmi na západe. Ich typickou črtou je jednoznačne najvyšší priemerný vek kohabitujúcich, dominantná prevaha postmanželských kohabitácií a tiež o niečo vyššia priemerná dĺžka vzdelávania (tab. 1).

Obr. 12. Typizácia okresov Slovenska podľa charakteru kohabitantov;

Zdroj: ŠÚSR (2011), vlastné spracovanie

Typ	Priemerný vek (roky)	Index rodinného stavu (%)	Priemerná dĺžka vzdelávania (roky)
Zhluk 1	43,4	138,5	13,5
Zhluk 2	42,7	145,7	12,5
Zhluk 3	41,6	130,5	11,7
Zhluk 4	45,3	257,8	13,1
Slovensko	43,2	155,1	12,8

Tab. 1: Priemerné hodnoty ukazovateľov charakteru kohabitujúcich osôb v jednotlivých typoch okresov Slovenska; Zdroj: ŠÚSR (2011), vlastné spracovanie

Diskusia

Prvou výskumnou otázkou štúdie bolo, či je intenzita kohabitovania väčšia vo veku do 35 rokov alebo až po dosiahnutí tohto veku. Naše zistenia dokladajú, že vytváranie kohabitácií v mladšom veku (do 35 rokov) je nižšie ako u osôb starších. Zároveň možno identifikovať regióny, kde dominancia vekovej kategórie 35 a viac nie je taká jednoznačná. Ide o viaceré okresy južného a východného Slovenska. Tieto regióny sú charakteristické vyšším zastúpením nízkopríjmových osôb, väčšou nezamestnanosťou a nižším stupňom rozvoja lokálnych ekonomík (Korec 2005, Džupinová et al. 2008). V týchto okresoch je väčšie zastúpenie závislých detí v kohabitácii, čo znovu znižuje ekonomický status. Tento priestor je do značnej miery typický špecifickým etnickým zložením, a to zvýšeným podielom rómskeho etnika, ktoré je charakteristické skorým časovaním manželského ako aj neformálneho spolužitia (Vaňo 2001). V priestore južného a východného Slovenska čiastočne nadobúda platnosť tvrdenie Hoema a Hoema (1988), že kohabitácie sú viac zastúpené u chudobných ľudí, stojacich na okraji spoločnosti bez prostriedkov na vstup do manželstva.

Ďalej sme overili, či sa slobodné osoby vyznačujú väčšou intenzitou kohabitovania ako osoby so skúsenosťou v manželstve. Naša analýza tento predpoklad vyvrátila. Vo všeobecnosti platí, že väčším príklonom ku kohabitovaniu sa vyznačujú osoby, ktoré aspoň raz vstúpili do manželstva. Toto zistenie sa najvýraznejšie prejavuje vo viacerých okresoch severného a severovýchodného Slovenska. Tento priestor je charakteristický vysokým stupňom religiozity a silným tradicionalizmom (Majo 2013, Majo a Kusendová 2015). Práve tradicionalizmus redukuje úroveň kohabitovania slobodných a ak ku kohabitáciám dochádza, tak ide predovšetkým o osoby rozvedené alebo ovdovelé. Zároveň sa nám podarilo identifikovať oblasti, ktoré znamenali vyrovnané zastúpenie predmanželských a postmanželských kohabitácií. Okrem viacerých okresov južného a východného Slovenska, ktoré sa vyznačujú väčšou intenzitou kohabitovania práve u osôb s nižším socio-ekonomickým statusom, sem patria aj viaceré okresy západného a stredného Slovenska. Tieto regióny sú typické nízkou intenzitou sobášenia a ak ku sobášom dochádza, tak sú realizované vo vyššom veku (Bleha et al. 2014, Šprocha 2016b). Keďže sa v týchto regiónoch prejavuje efekt odkladania sobáša, tak tu často slobodné osoby využívajú neformálne spolužitie ako tzv. „manželstvo na skúšku“ (Mládek a Širočková 2004).

Treťou stanovenou otázkou bolo, aký je vzťah medzi intenzitou kohabitovania a meniacou sa úrovňou vzdelania. Na základe diferenčnej analýzy za kraje môžeme povedať, že v každom kraji dochádza so zvyšujúcim sa stupňom vzdelania ku poklesu intenzity kohabitovania, a to bez rozdielu veku. Pri detailnejšom pohľade na úroveň okresov možno identifikovať regióny, kde tento vzťah úplne neplatí. Ide o okresy, ktoré sú v hierarchickom regionálnom systéme Slovenska na najvyšších pozíciách. Sú to okresy so stabilnou ekonomickou bázou, vyznačujúce sa silnou regionálnou konkurencieschopnosťou (Korec et al. 2011). V týchto regiónoch je okrem etablovaných a transformovaných výrobných podnikov aj silné zastúpenie terciárneho a aj tzv. kvartérneho (znalostného) sektora (Ševčíková 2012, Korec a Rusnák 2013). Tiež tu sídlia viaceré univerzity resp. ich detašované pracoviská (Gurňák et al. 2010). Celkovo je v týchto regiónoch väčšie zastúpenie osôb s vyšším vzdelaním. Ako uvádzajú Heuveline a Timberlike (2004), obyvateľstvo takého charakteru chápe predmanželské spolužitie ako dlhodobú prechodnú fázu k sobášu, resp. považuje neformálne spolužitie ako plnohodnotnú náhradu manželstva, a preto sa tieto regióny vyznačujú zvýšenou intenzitou kohabitovania u vysokoškolsky vzdelaných osôb.

V rámci štvrtej výskumnej otázky sme overovali diferenciu medzi mestom a vidiekom v kontexte vytvárania kohabitácií. Vo všeobecnosti sa potvrdilo, že urbánny priestor sa vyznačuje väčšou intenzitou kohabitovania, a to prakticky vo všetkých vekových kategóriách. Mesto je priestor viac anonymný, sekulárny, menej tradicionalistický, a preto sú tu alternatívne formy spolužitia viac zastúpené (Mládek a Čupelová 2010). Naopak, vidiek je charakteristický väčším podielom veriacich osôb, menšou anonymitou a celkovo tradicionalistickým chápaním zakladania rodiny (Majo 2013, Tománek 2015). V rámci porovnania rurálneho a urbánneho priestoru sme sa pozreli aj na to, aký je vzťah medzi veľkosťou sídla a intenzitou kohabitovania. Ak by sme mali tvrdenia Kiernana (2001, 2009) zovšeobecniť, tak s rastúcou veľkosťou sídla by mala narastať miera kohabitácií. V hrubých kontúrach platí, že väčšie sídla sa vyznačujú vyššou mierou kohabitovania ako menšie, ale zaznamenali sme aj výnimky, ktoré túto pozitívnu koreláciu narušujú. Napríklad najintenzívnejšou mierou kohabitovania sa nevyznačuje najväčšia kategória miest so 100 tis. a viac obyvateľmi, ale kategória stredne veľkých miest s počtom obyvateľov 20 až 50. tis. Zároveň najmenšia kategória obcí do 2000 obyvateľov nezaznamenala najnižšiu mieru kohabitovania. Tá bola zaznamenaná vo veľkostnej kategórii 2 až 5 tis. obyvateľov. Tento stav je spôsobený tým, že aj u menších obcí môže byť tzv. „vykorenenie z tradície“ relatívne silné. Zároveň u najväčšej kategórie miest (a to predovšetkým u mesta Košice) je možné identifikovať špecifické vzdelanostno-etnicko-náboženské zloženie, ktoré ovplyvňuje intenzitu kohabitovania.

Záver

Cieľom príspevku je hodnotenie priestorových špecifik formovania kohabitácií v regiónoch Slovenska. Z hľadiska jedinečnosti použitých dát, ktoré pochádzajú z metodicky inak realizovaného cenzu 2011, možno náš príspevok označiť za prvý svojho druhu. Nová metodická úprava cenzu umožnila identifikovať kohabitujúcich presnejšie a v oveľa väčšej miere ako tomu bolo v predchádzajúcich cenzoch. Práca rozširuje poznatky o fenoméne kohabitovania vďaka veľmi detailnému pohľadu na štrukturálne charakteristiky (rodinný stav, vek, vzdelanie a počet závislých detí) kohabitujúcich v ich vzájomnej kombinácii. Prínos štúdie je zrejmý aj v metodickej rovine, a to v aplikácii nových postupov na meranie intenzity kohabitovania. V neposlednom rade je práca pre vedeckú obec prínosná aj zo špecifického pohľadu na problematiku kohabitácií v dichotómií mesto a vidiek, resp. z pohľadu veľkostných kategórií obcí. Nakoniec treba povedať, že vedecky sa problematike kohabitácií na Slovensku v regionálnom meradle venovalo len minimum autorov (napr. Mládek a Širočková 2004). Aj preto možno túto štúdiu považovať za originálnu a prínosnú.

Najvýznamnejšími výsledkami štúdie sú potvrdenie severojužného gradientu, ktorý sa na Slovensku prejavuje vo viacerých demografických javoch. Hlavným priestorom s vyššou intenzitou vytvárania kohabitácií je oblasť juhu stredného Slovenska. Najmenšia intenzita kohabitovania bola identifikovaná na severe a severovýchode krajiny. Juh Slovenska sa vyznačuje kohabitáciami v nižšom veku s väčším zastúpením slobodných osôb. Naopak, sever Slovenska sa vyznačuje post-manželským kohabitovaním vo vyššom veku. Potvrdila sa aj premisa o nižšej intenzite kohabitovania v rurálnom priestore. Zároveň sa úplne nepotvrdil predpoklad, že s rastúcou veľkosťou obce sa intenzita kohabitovania zvyšuje. Zaujímavá je aj skutočnosť, že mesto Košice sa aj napriek pomerne silnej intenzite kohabitovania podobá štrukturálnymi charakteristikami viac na okresy severného Slovenska ako na regióny porovnateľnej hierarchickej úrovne.

Naše skúmanie regionálnych aspektov kohabitácií má aj niekoľko rezerv, z ktorých môžu vyplývať aj ďalšie výskumné zámery. Aj keď metodický postup zaznamenania kohabitujúcich osôb sa oproti minulosti značne posunul, stále možno zlepšovať evidenciu z hľadiska spôsobu hospodárenia či rodinných väzieb v rámci cenзовých domácností. Istou rezervou našej práce je viacero zjednodušení (spájanie vekových či vzdelanostných skupín), ktoré mohli skryť viaceré informácie. Samozrejme isté riziko predstavuje skutočnosť, že štruktúrované skupiny kohabitujúcich v okresoch môžu predstavovať pomerne malé súbory, ktoré môžu podliehať stochastickej chybe. Samostatnú tému predstavuje aj skúmanie fenoménu kohabitácií v SR ako celku. Aj vzhľadom na rozsahové obmedzenia sme v našom príspevku poskytli len veľmi strohý náčrt celorepublikových vyjadrení. Práve výskum kohabitácií na národnej úrovni sa vyznačuje najväčším potenciálom na podrobné skúmanie štrukturálnych charakteristík kohabitujúcich a mohol by vytvoriť aj ďalšie podnety pre výskum práve v priestorovo detailnejšej mierke.

Literatúra

- BARTOŇOVÁ, D. 1984: Faktická manželstvá v letech 1970 a 1980. *Demografie*, 26, 266-269.
- BILLARI, F. 2005: Partnership, childbearing and partnering: trends of the 1990s. In Macura, M., MacDonald, A. L., Haug, W. eds. *The New Demographic Regime Population Challenges and Policy Responses*. New York and Geneva (United Nations), pp. 63-94.
- BLEHA, B., BAČIK, V., VAŇO, B. 2014: *Demografický atlas Slovenskej republiky*. Batislava (Geo-grafika).
- DŽAMBAZOVIČ, R. 2015: Reprodukčné a rodinné správanie na Slovensku (sociologická interpretácia trendov). In Chorvát, I., Džambazovič, R. eds. *Rodina na Slovensku v teórii a vo výskume*. Bratislava (STIMUL), pp. 11-52.
- DŽUPINOVÁ, E., HALÁS, M., HORŇÁK, M., HURBÁNEK, P., KÁČEROVÁ, M., MICHNIAK, D., ONDOŠ, S., ROCHOVSKÁ, A. 2008. *Periférnosť a priestorová polarizácia na území Slovenska*. Batislava (Geo-grafika).

- CARMICHAEL, G. 1995: Consensual partnering in the More Developed Countries. *Journal of the Australian Population Association*, 12(1), 51-86.
- ESTEVE, A., LÓPEZ-GAY, J., LÓPEZ-COLÁS, A. 2016: A Geography of Cohabitation in the Americas, 1970-2010. In Esteve, A., Lesthaeghe, R. J. eds. *Cohabitation and Marriage in the Americas: Geo-historical Legacies and New Trends*. London (Springer Open), pp. 1621-1638.
- FESTY, P. 1980: On the new context of marriage in Western Europe. *Population and Development Review*, 6(2), 311-315.
- FIALOVÁ, L. 1992: Vývoj sňatečnosti v Československu v letech 1918-1988. *Historická demografie* 16, 117-134.
- FIALOVÁ, L. 1994: Changes of Nuptiality in Czech Lands and Slovakia. *Journal of Family History* 19, 107-115.
- HAMPLOVÁ, D. 2006: Sňatečnost, nesezdaná soužití a veřejné mínění. In Kocourková, J., Rabušic, L. eds. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha (Univerzita Karlova v Praze), pp. 12-19.
- HEUVELINE, P., TIMBERLAKE, J. M. 2003: Cohabitation and family formation across western nations. In *Annual Meeting of the Population Association of America*, Minneapolis, Minnesota, May 1-3, 2003.
- HEUVELINE, P., TIMBERLAKE, J. M. 2004: The Role of Cohabitation in Family Formation: The United States in Comparative Perspective. *Journal of marriage and family*, 66(5), 1214-1230.
- HOEM, J., HOEM, B. 1988: The Swedish family: aspects of contemporary developments. *Journal of Family Issue*, 9(3), 397-424.
- INGLEHART, R. 1990: *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton (Princeton University Press).
- JURČOVÁ, D. a kol. 2010: *Populačný vývoj v okresoch Slovenskej republiky 2009*. Bratislava (INFOSTAT).
- KIERNAN, K. 2001: The Rise of Cohabitation and Childbearing outside marriage in Western Europe. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 15, 1-21.
- KIERNAN, K. 2003: *Cohabitation and divorce across nations and generations*. CASE paper, CASE/65. London (Centre for Analysis of Social Exclusion).
- KIERNAN, K. 2009: Cohabitation in Western Europe: Trends, Issues, and Implications. In Booth, A, Crouter, A. C. eds. *Just Living Together. Implications of Cohabitation on Families, Children, and Social Policy*. New Jersey (Taylor & Francis), pp. 3-30.
- KLÜSNER, S., PERELLI-HARRIS, B., SÁNCHEZ GASSEN, N. 2013: Spatial Aspects of the Rise of Nonmarital Fertility Across Europe Since 1960: The Role of States and Regions in Shapping Patterns of Change. *European Journal of Population*, 29(2), 137-165.
- KOREC, P. 2005: *Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989–2004: Identifikácia menej rozvinutých regiónov Slovenska*. Bratislava (Geografika).
- KOREC, P., MAČANGA, M., SOKULIAK, A. 2011: Regionálna konkurencieschopnosť v kontexte globalizácie, novej ekonomickej geografie a inovačných procesov. *Geographia Cassoviensis*, 5(2), 57-66.
- KOREC, P., RUSNÁK, J. 2013: Alternatívne koncepcie postsocialistickej transformácie. *Ekonomický časopis*, 61(4), 396-418.
- LESTHAEGHE, R. 2010: The Unfolding Story of the Demographic Transition. *Population and Development Review*, 36(2), 211-251.
- LESTHAEGHE, R., NEELS, K. 2002: From the First to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population*, 18(4), 325-360.

- LÓPEZ-GAY, A., ESTEVE, T., LÓPEZ-COLÁS, J., PERMANYER, I., TURU, A., KENNEDY, S., LAPLANTE, B., LESTHAEGHE, R. 2014: A geography of unmarried cohabitation in the Americas. *Demographic Research*, 30, 162-1638.
- MAJO, J. 2013: Vybrané charakteristiky transformácie religiozity na Slovensku v rokoch 1950 – 2001 vo vzťahu k sekularizácii. *Geografický časopis*, 65, 217-234.
- MAJO, J., KUSEDOVÁ, D. 2015: *Náboženský atlas Slovenska*. Bratislava (Dajama).
- MLÁDEK, J., ČUPELOVÁ, K. 2010: Population Processes and Structures in the Urban and Rural Spaces of Slovakia. *European Countryside*, 2(2), 72-93.
- MLÁDEK, J., ŠIROČKOVÁ, J. 2004: Kohabitácie ako jedna z foriem partnerského spoluzitia obyvateľstva Slovenska. *Sociológia*, 36(5), 423-454.
- MOŽNÝ, I. 1987: K niektorým novým jevům v kulturné legitimných vzorcích rodinných startů. *Demografie*, 29(1), 114-123.
- MOŽNÝ, I. 2003: Vzdělanostně diferencovaná ilegilita jako symptom pozdní moderny. In Plánava, I., Pilát, M. eds. *Děti, mládež a rodiny v období transformace*. Brno (Barrister & Principal), pp. 60-65.
- MOŽNÝ, I. 2011: *Rodina a společnost*. Praha (SLON).
- MOŽNÝ, I., RABUŠIC, L. 1992: Unmarried Cohabitation in Czechoslovakia. *Czechoslovak Sociological Review*, 28, 107-117.
- NÍ BHROLCHÁIN, M., BEAUJOUAN, É. 2013a: *Education and cohabitation in Britain since the 1970s: An Evolving Relationship*. St Andrews, Edinburgh, Stirling and Strathclyde (ESRC Centre for Population Change).
- NÍ BHROLCHÁIN, M., BEAUJOUAN, É. 2013b: Education and Cohabitation in Britain: A Return to Traditional Patterns? *Population and Development Review*, 39(3), 441-458.
- PILINSKÁ, V. ed. 2005: *Demografická charakteristika rodiny na Slovensku*. Bratislava (INFOSTAT).
- POTANČOKOVÁ, M. 2012: Plodnosť. In Vaňo B. ed. *Populačný vývoj v Slovenskej republike 2011*. Bratislava (INFOSTAT), pp. 29-42.
- POTANČOKOVÁ, M., VAŇO, B., PILINSKÁ, V., JURČOVÁ, D. 2008: Slovakia: Fertility between tradition and modernity. In Frejka, T., Hoem, I., Sobotka, T., Toulemon, L. eds. *Childbearing trends and policies in Europe. Demographic research 19, Special collection 7*, pp. 973-1018.
- RABUŠIC, L. 2001: Value change and demographic behaviour in the Czech Republic. *Czech Sociological Review*, 9(1), 99-122.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1994: Nesezdaná soužití. In Pavlík, Z. ed. *Populační vývoj České republiky 1994*. Praha (Univerzita Karlova v Praze), pp. 111-118.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2006: Být svobodnou matkou v České republice. In Kocourková, J., Rabušic, L. eds. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha (Univerzita Karlova v Praze), pp. 20-44.
- ŠEVČÍKOVÁ, M. 2012: Geografická diferenciácia kreativity na Slovensku. *Sociálno-ekonomická revue*, 10(2), 112-125.
- ŠPROCHA, B. 2015: Narodení mimo manželstva a plodnosť nevydatých žien na Slovensku. *Demografie*, 57(2), 127-143.
- ŠPROCHA, B. 2016a: Odkladanie prvých manželstiev žien na Slovensku v priestorovej perspektíve (Zmeny medzi rokmi 1992-1994 a 2012-2014). *Geografický časopis*, 68, 213-225.
- ŠPROCHA, B. 2016b: Transformácia sobášnosti slobodných v Českej a Slovenskej republike v prierezovom a kohortnom pohľade. *Demografie* 58(3), 230-248.
- ŠPROCHA, B., VAŇO, B., BLEHA, B. 2013: *Prognóza vývoja obyvateľstva v okresoch SR do roku 2035*. Bratislava (INFOSTAT).
- ŠPROCHA, B., VAŇO, B., BLEHA, B. 2014: *Prognóza vývoja rodín a domácností na Slovensku do roku 2030*. Bratislava (INFOSTAT).

- ŠPROCHA, B., MAJO, J. 2016: *Storočie populačného vývoja Slovenska I.: demografické procesy*. Bratislava (INFOSTAT).
- ŠÚSR 2011: anonymizované primárne údaje zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov k 21. máju 2011.
- THOMSON, E., BERNHARDT, E. 2010: Education, Values, and Cohabitation in Sweden. *Marriage & Family Review*, 46(2), 1-21.
- TOMÁNEK, P. 2015: Kohabitácia alebo manželstvo: kam smeruje súčasná rodina a spoločnosť? *World Journal of Theoretical and Applied Sciences*, 21(1), 134-151.
- TROST, J. 1978: A Renewed Social Institution: Non-Marital Cohabitation. *Acta Sociologica*, 21(4), 303-315.
- VAN DE KAA, D. J. 1987: *Europe's Second Demographic Transition*. Population Bulletin, 42. Washington (The Population Reference Bureau).
- VAN DE KAA, D. J. 1997: Options and sequences: Europe's demographic patterns. *Journal of the Australian Population Association*, 14(1), 1-30.
- VAŇO, B. 2001: *Demografická charakteristika rómskej populácie v SR*. Bratislava (INFOSTAT).
- VAŇO, B. ed. 2012: *Populačný vývoj v Slovenskej republike 2011*. Bratislava (INFOSTAT).
- VITALI, A., ASSVE, A., LAPPEGÅRD, T. 2015: Diffusion of childbearing within cohabitation. *Demography*, 52(2), 355-377.
- ZEMAN, K. 2007: Nemanželská plodnosť – demografický prehľad. In Hamplová, D. ed. *Děti na psi knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha (Sociologický ústav AV ČR), pp. 17-28.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 2/0057/17: Najvyššie dosiahnuté vzdelanie a jeho vplyv na transformujúce sa rodinné a reprodukčné správanie žien na Slovensku a grantu VEGA 1/0745/16: Autonómnosť, vzájomná závislosť a interakcie priestorových systémov.

Adresy autorov:

Branislav Šprocha
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV
Šancová 56
811 05 Bratislava
Slovakia
branislav.sprocha@gmail.com

Pavol Ďurček
Katedra humánnej geografie a demografie
Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave
Mlynská dolina, Ilkovičova 6
842 15 Bratislava
Slovakia
durcek@fns.uniba.sk